

SKOLHUSET SOM SAMHÄLLSSPEGEL – LÄRARHANDLEDNING

Innehåll

Inledning	3
Svenska skolhus	5
Lärdomspalats, läroverkets byggnader	5
Folkskolans byggnader	8
Folkhemmets skolbyggnader	14
Välfärdsstaten	18
Skolhuset på schemat	21
<i>Ämnesrelaterade uppgifter</i>	<i>21</i>
Svenska	21
Matte	21
Engelska	22
Bild	22
Teknik	22
NO-ämnen	23
SO-ämnen	23
<i>Temarelaterade uppgifter</i>	<i>23</i>
Använd alla sinnen utom synen	23
Skolans uttryck eller kroppsspråk	24
Elevernas välbefinnande	24
Gammaldags skola	25
Framtidens skola	26
Litteratur	27

INLEDNING

Skolan. Min skola. Fråga vilken svensk som helst och alla börjar berätta och minnas. Hur det luktade i matsalen, om fasan att klättra i rep ända upp till gymnastiksalens tak, om fröken, om skolresan till fjällen.

Själv minns jag samlingen, morgonbönen, i aulan med rektor »Skarpen« uppe i podiet, varje morgon i åtta års tid. Luciamorgon, nedsläckt och tyst i aulan, nerifrån trapphuset hörs sången, först svagt, sen allt starkare. Min allra första skoldag i kyrkskolan, mamma hade vit klänning med blå prickar. Min syster, som är dyslektiker, har berättat hur magen knöt sig på henne så fort hon tog i skoldörren, då hon första gången följde sin äldsta dotter till skolan. Dottern började i den skola där min syster plågades fem år av sitt liv. Dessa minnen, nostalgiska eller obehagliga, bär vi med oss hela livet.

Men ett skolhus är inte bara ramen för våra personliga upplevelser. De svenska skolhusen är en del av vår kultur- och samhällshistoria. Skolhusen har en historia att berätta och den här handledningen vill sätta in skolhusen i sitt sammanhang och visa hur mycket det går att utläsa ur en byggnad.

De äldre skolhusen, från 1800-talet och 1900-talets första decennier, ritades ofta av välkända arkitekter. De har en central och dominerande plats i stadsbilden och betraktas som en del av det lokala kulturarvet. De små byskolorna är för många människor minnen från en idyllisk tid, nu när lukten av blöta yllestrumpor, iskylan i skolsalen och den fattiga matsäcken inte är påtaglig verklighet. Skolorna byggda under 1960-

Stina 8 år

och 70-talets rekordår har en helt annan historia att berätta, den handlar om andra saker men är inte mindre intressant!

Skolhus är stora investeringar och ska användas i många år. Inom deras väggar ska verksamheter rymmas, som inte ens var påtänkta då huset uppfördes. De pedagogiska idealen växlar och skolhusen måste följa med sin tid. Detta innebär att husen måste byggas om och till, utrymmen skapas och tas bort. Ibland sker ingreppen utan hänsyn till skolhusets själ. Då är en del av vår gemensamma kulturhistoria och våra fysiska minnen ohjälpligt borta.

Den här handledningen presenterar först några vanliga typer av skolhus och sätter in dem i sitt kulturhistoriska och samhälleliga sammanhang. Den andra delen ger tips om hur skolhuset kan användas som en del av undervisningen.

Den som vill veta mera om sitt skolhus ska vända sig till sitt lokala

museum. Där kan finnas arkivmaterial som till exempel insamlade skolminnen och foton. Kommunarkivet på orten arkiverar allt material från skolorna. Där finns elevförteckningar, betygskataloger, protokoll, rapporter från skolhälsovården med mera. Den lokala hembygdsföreningen brukar känna till mycket om skolorna på orten.

Glöm inte att söka i skolan. I källare och andra förråd finns skolböcker, planscher, undervisningsmaterial och apparater som blivit omoderna.

Skolhus är spännande, ta del av allt de berättar, de berättar om dig!

Nyköping i april 2000, [Stina Palmberg-Eriksson](#),
antikvarie, Sörmlands museum

SVENSKA SKOLHUS

LÄRDOMSPALATS, LÄROVERKETS BYGGNADER

Gymnasier för högre utbildning har funnits i Sverige sedan 1600-talet. Det första grundades i Västerås 1620. Att kunskap är makt blev under 1800-talets sista årtionden mycket tydligt. Det framväxande nya, komplicerade samhället med fabriker, järnväg, telefon, telegraf och modernt bankväsen behövde en ständigt växande kår av tjänstemän. Det räckte inte längre med hög börd för att avancera till samhällets topp, de som skulle leda samhället behövde en kvalificerad och avancerad utbildning. Lika väl som att staten skapade infrastruktur såg den som sin uppgift att utbilda tjänstemän. År 1878 kom Kongl. Maj:ts nädiga stadga för rikets allmänna läroverk. Den fastslog att »De av staten bekostade allmänna läroverken hava till ändamål så väl att utöfver folkskolans verksamhet meddela medborgerlig bildning liksom att grundlägga de vetenskapliga insikter, vilka vid universitet eller högre tillämpningsskola vidare utbildas.« Studentexamen blev biljetten till en framtid som ämbets- eller tjänsteman. Också de ledande posterna inom näringslivet och industrin krävde examen från läroverk. I läroverket utbildades till en början enbart gossar. Från år 1927 fick även flickor tillträde till läroverket.

Makthavare har alltid byggt palats åt sig och byggnaderna där kunskap förmedlades blev lärdomspalats. I stift- och residensstäder samt i andra större städer byggdes ståtliga läroverk. Runt eller i nära

anslutning till stadens torg hade den andliga och världsliga makten av tradition uppfört sina byggnader. I närheten av kyrkan, rådhuset, länsstyrelsen och bankerna uppfördes under 1800-talets sista decennier läroverk där de blivande prästerna, juristerna, ekonomerna, ingenjörerna och lärarna utbildades. Då städerna under 1900-talet växte byggdes samhällets nya, stora representationsbyggnader – sjukhus, kaserner och skolor – i ytterområdena.

Det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets läroverk byggdes för

att imponera och ritningarna beställdes hos framstående arkitekter. I enlighet med de vid tidpunkten rådande stilidealerna – klassiskt inspirerad, jugend, nationalromantik – uppfördes rikt påkostade byggnader, alltid i flera våningar. Fasaderna pryddes av huggen sten, mönstermurning eller vackra fönsteromfattningar. De omgavs ofta av vackra staket och intill kunde en tjänstebostad för rektorn byggas.

Att rita läroverk var också senare under 1900-talet ett attraktivt uppdrag för arkitekter. Norrmalms flickläroverk vid Sveaplan i Stockholm, som ritades av arkitekterna Ahrbom och Zimdahl 1931, anses än idag som ett exempel på den funktionalistiska byggnadsstilen då den är som bäst. 1958 invigdes Högre allmänna läroverket i Borlänge. Det ritades av Paul Hedqvist som bland annat ritat Västerbron och Tranebergsbron i Stockholm.

Läroverkets huvudentré var tydligt markerad och pampig. En central trappa ledde upp genom våningsplanen. Klassrummen grup-

perade sig runt trapphuset eller längs långa korridorer. I de stora, höga klassrummen stod läraren i centrum för elevernas uppmärksamhet. Aulan var läroverkets paradrum. Där samlades lärare och elever för daglig morgonbön och vid högtidliga sammankomster. Aulan kallades också bönsal och hade sin förebild i kyrkorummet. I de äldre läroverkens aulor syntes den kyrkliga förebilden bland annat genom att de avslutades med en halvrund absid. (Absiden är den utbyggda halvrundel där altaret var placerat i kyrkor). I äldre läroverk ligger aulan mitt i huskroppen, i anslutning till den centrala trappan. I nyare läroverk, där den kyrkliga förebilden inte är lika påtaglig, kan aulan ligga som en flygel eller utbyggnad. Aulans inredning var påkostad, med konst-

närlig utsmyckning och orgel. På aulans scen kunde eleverna uppträda med teater och musik. Salen utnyttjades också för skrivningar. Än idag kallas vissa större skrivningar på högstadiet för »aulaskrivningar,« trots att de kan äga rum i ett vanligt, större klassrum.

Eftersom läroverket skulle ge sina elever en kvalificerad utbildning krävdes specialsalar för undervisning i kemi, fysik, biologi med mera. Ett särskilt gymnastikhus eller en gymnastiksal markerade att en sund kropp var viktig för själens välbefinnande.

Om ni arbetar i ett före detta läroverk kan nedanstående frågor hjälpa er att hitta det typiska

- Var i samhället ligger skolan?
- När är huset byggt?
- Vad heter arkitekten som ritade huset?
- Är det ett hus som man lägger märke till i samhället?
- Har ni kvar en aula? Finns där konstnärlig utsmyckning? Vem har gjort den? En orgel?
- Hur ser huvudentrén ut? Titta gärna på gamla fotografier från studentexamen och se hur väl entrén rent scenografiskt lämpar sig för detta evenemang!
- Finns det ordspråk och deviser på fasaden eller inne i huset?
- Finns det specialsalar för kemi, fysik, biologi? Har skolan kvar gamla samlingar av till exempel fåglar, djur och växter? Gamla böcker i biblioteket?
- Finns det deviser av typen »En sund själ i en sund kropp« i gymnastiksalen/gymnastikhuset?
- Är ert skolhus K-märkt? Kolla med byggnadsnämnden i kommunen. Vad innebär K-märkning?

FOLKSKOLANS BYGGNADER

Folkundervisning, med krav på vissa gemensamma kunskaper och färdigheter för alla medborgare, har funnits i Sverige sedan katekesundervisningen startade på 1600-talet. För det ändamålet behövdes inget skolhus, utan klockaren samlade barnen i någon lämplig lokal i socknen och lärde dem läsa innantill.

Regelrätta skolor, där barnen förutom läsning och katekeskunskap, fick lära sig historia, matematik och till och med latin, grundades ibland av välvilliga godsägare för sina underlydandes barn. En av de första var den skola som Carl Carlsson Gyllenhielm grundade 1629 på sitt gods Sundbyholm i Södermanland.

Under 1800-talet ökade Sveriges befolkning snabbt. Det har aldrig funnits så många barn i Sverige som vid 1900-talets början. Lantbruket rationaliserades och nya arbetstillfällen skapades i städernas växande industrier. Det förändrade samhället krävde att en god arbetare snabbt skulle kunna sätta sig in i hur tekniken fungerade och läsa en bruksanvisning. År 1862 fick alla välfredade svenska män och kvinnor kommunal rösträtt och skulle delta i den demokratiska styrelsen av samhället. Det nya samhället behövde utbildade medborgare, som kunde mera än läsa innantill i katekesen.

1842 antogs folkskolestadgan, som innebar att den allmänna folkundervisningen skulle omfatta mycket mera än katekeskunskap.

I stadgan fastslås att »I hvarje stadsförsamling och hvarje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med wederbörligen godkänd lärare.«

Folkskolestadgans krav på fasta skolbyggnader och de mycket stora barnkullarna ute på landet och i städerna ledde till en byggboom på skolfronten under senare hälften av 1800-talet. Från första början fanns centralt formulerade krav på hur en skolbyggnad skulle vara beskaffad. Den skulle inte bara vara en hälsosam miljö med bra belysning och god ventilation, det fanns också en tro på att byggnaden i sig kunde påverka barnen. Eleverna skulle få vistas i en byggnad

med höga kulturvärden. Staten gav ut särskilda typritningar för folkskolehus. De första kom 1865 och 1878. Folkskolorna var, vid sidan av sjukhusen och militärens kaserner, samhällets representationsbyggnader. De skulle signalera för omvärlden, att för svenska staten var omsorgen om de många barnen, samhällets framtid, mycket viktig. Att kunna visa upp ett nytt, fint skolhus var en stolthet för en stad eller socken och invigningen av en ny skola var en fest- och flaggdag.

Landsbygdens skolhus Runt om i landet uppfördes mängder av skolhus. Ofta byggdes skolan intill kyrkan, som var den naturliga samlingsplatsen i socknen. Med tiden byggdes allt fler nya skolor ute i byarna. Till en början kunde de placeras rätt ensligt, men 1917 kom en bestämmelse att skolor skulle ligga inne i samhället. Det var av omtanke om lärarinnornas säkerhet.

På kommunens bekostnad uppfördes på en sund och bra plats ett gediget hus av trä eller sten. Skolhusen var inte särskilt stora. Ofta innehöll de bara ett eller ett par klassrum. Huset skulle erbjuda barnen, som ofta bodde trångt och osunt, en hälsosam arbetsmiljö. Genom de stora, vanligen södervända fönstren skulle dagsljus strömma in över de arbetande eleverna och belysa den svarta tavlan. En takhöjd på mellan 3,6 och 4,8 meter borgade för att luftmängden räckte till. Läraren på sitt upphöjda podium stod i centrum för allas blickar. I ett hörn stod kaminen. Utanför klassrummet fanns ett kapprum. I eller

intill skolhuset låg lärarbostaden. Fanns det flera bostäder var alltid den större avsedd för läraren och den mindre för lärarinnan. På gården låg en långa som innehöll dass och vedbod. Matsal saknades, barnen kunde äta sin medhavda matsäck i klassrummet. Eftersom specialsalar för slöjd, skolkök och gymnastik också saknades måste behoven av sådana utrymmen senare lösas provisoriskt. Några ribbstolar på ena väggen förvandlade klassrummet till gymnastiksal och skolkökslärarinnan kunde transportera spisen med sig.

Om ni arbetar i äldre folkskolebyggnad på landet kan nedanstående frågor hjälpa er att hitta det typiska

- Ligger skolan nära kyrkan eller ute i en by?
- När är huset byggt?
- Hur många klassrum fanns det ursprungligen?
- Åt vilket håll vetter fönstren?
- Hur högt i tak är det i klassrummen?
- Var bodde läraren/lärarinnan?
- Finns det matsal? Fanns den från första början?
- Var har ni gymnastik? Skolkök? Slöjd?
- Finns det gamla skolböcker, planscher eller annat undervisningsmaterial i skolan?
- Är ert skolhus K-märkt? Kolla med byggnadsnämnden i kommunen. Vad innebär K-märkning?

Städernas monumentala folkskolor För städernas växande befolkning räckte det inte med små träbyggnader utan i samma monumentala stil som samhällets övriga representationsbyggnader uppfördes palatsliknande folkskolor i flera våningar av sten eller tegel. Sveriges största folkskola, Kungsholmens folkskola i Stockholm, byggdes för att rymma 4000 elever. På grund av storlek, höjd och arkitektur blev folkskolorna blickfång, antingen de reste sig mitt ibland de låga, enkla bostadshusen intill industri kvarteren eller placerades i stadens utkant, kanske som avslutning och fond för en gata. Att kalla dem folkskolepalats är inte fel, eftersom de precis som övriga monumentalbyggnader hade sina förebilder i arkitekturen hos äldre tiders slott och herresäten. Uppdraget att rita folkskolepalatsen gavs åt framstående, kända arkitekter.

För att på ett smidigt sätt kunna slussa eleverna till och från klassrummen organiserades skolorna antingen med långa, breda korridorer på varsin sida om ett centralt trapphus med stor och tydlig port eller med klassrum grupperade runt flera trapphus. Det var viktigt att alla barnen snabbt kunde ta sig ut på rast och få frisk luft och motion.

De höga, luftiga klassrummen släppte in ljus och sol genom stora, höga fönster. Lärarens plats var i centrum på ett upphöjt podium. Den svarta tavlan placerades så att maximalt med dagsljus föll in på den från vänster.

Den väldiga, välbyggda skolan med många vackra byggnadsdetaljer

skulle erbjuda barnen en kontrast till den egna, torftiga hemmiljön. Många barn bodde trångt och hade dåliga eller inga möjligheter att sköta hygien hemma. Skolan hade ett starkt engagemang för elevernas fysiska hälsa. I de stora skolorna ordnades matbetspisning och gymnastiksalar var självskrivna. Badinrättningar, med badkar och duschar där barnen regelbundet fick tvätta sig hörde till lokal-

programmet i skolorna in på 1930-talet, då badrum började bli vanliga i hemmen. Däremot kan det saknas en stor aula eller högtidssal. Ibland fanns en samlings- eller sångsal högst upp i huset.

Om ni arbetar i ett folkskolepalats kan följande frågor hjälpa er att hitta det typiska

- Är skolan en byggnad som märks? Vad gör att den märks?
- När är skolan byggd?
- Vem har ritat skolan?
- Finns det en huvudentré eller finns det flera ingångar? Syns entrén tydligt?
- Finns det en samlings- eller sångsal?
- Finns det matsal? Ligger den där den alltid legat?
- Finns det fortfarande eller har det funnits badinrättning i skolan? Fråga gamla lärare och elever, det finns kanske rent av foton från skolbadet.
- Finns det gymnastiksal i huset?
- Finns det gamla skolböcker, planscher eller annat undervisningsmaterial i skolan?
- Är ert skolhus K-märkt? Kolla med byggnadsnämnden i kommunen. Vad innebär K-märkning?

FOLKHEMMETS SKOLBYGGNADER, 1940- OCH 50-TALET

Skolbyggnaderna från 1800-talets senare hälft och förra hälften av 1900-talet representerade två slag av skolor: en där samhällets elit skulle utbildas och en där alla andra gick. I princip var läroverket öppet för alla som kunde uppfylla de kunskapskrav som ställdes. Men av ekonomiska skäl var många utestängda därifrån. Socialdemokraterna, som kom till makten 1934, såg möjligheten att via skolan och utbildningen möjliggöra för barn och ungdomar från samhällets lägre skikt att ta sig upp till höga positioner. »Fattig men begåvad. Ge honom lika chans«, löd en valslogan. Elevens begåvning, inte föräldrarnas ekonomi och samhällställning, skulle vara avgörande. Likaså arbetade man för att alla svenska barn skulle gå i samma bottenkola, folkskolan. Sedan gick vissa, de mest lämpade, vidare till läroverket. Folkskolan hade länge dragits med stämpel av fattigkola med undermålig utbildning. För att ta bort den stämpeln och göra den gemensamma bottenkolan attraktiv satsade staten mycket pengar på utbildningsområdet. Högkonjunkturen före och framför allt efter andra världskriget möjliggjorde de stora satsningarna. Skolan skulle användas som ett instrument för att minska klassklyftorna.

På 1940-talet var barnkullarna mycket stora och många nya skolhus behövdes. En skola från 1940- eller 1950-talet är mycket lätt att

känna igen. »Tegelhögen« ser likadan ut överallt i Sverige. Dåvarande Skolöverstyrelsen hade nämligen noggranna regler för hur en skolbyggnad som byggdes med anslag från staten skulle vara inrättad. Där reglerades klassrumsstorleken och i standardritningar gavs förslag om hur klassrummen skulle möbleras. Funktionen var det primära, det skulle finnas utrymmen för att bedriva verksamheten effektivt. Reglerna talade inte om hur byggnaden skulle vara kopplad till de pedagogiska idealen eller om hur konstnärliga och estetiska värden påverkade eleverna positivt, som i reglerna från 1800-talets slut. Skol-

byggnadens värde som kulturmiljö började ersättas av kraven på en arbetsmiljö med effektiva utrymmen för verksamheten.

Vid den här tiden var byggandet inte lika hårt rationaliserat och industrialiserat som det blev under 1960-talet, utan skolorna byggdes hantverksmässigt. Man byggde med beprövade metoder och använde material som med ett regelbundet underhåll skulle hålla för många årtiondens slitage. Tegel var det material man helst använde till fasa-

derna. Golvbeläggningsen i entréer och trappor var av marmor eller kalksten. Det var inte ovanligt med konstnärlig utsmyckning i form av mosaiker eller muralmålningar. Snickerierna i fast och lös inredning var inte spännande men funktionella och gedigna. Man satsade på kvalitet och hållbarhet.

Skolans entré är tydligt markerad, men inte storslagen som i ett folkskolepalats. Från entrén tar man sig upp igenom våningarna längs en trappa med elevvänliga proportioner. Beroende på samhällets storlek – 1940- och 50-talen var en period då inflyttningen till städer och tätorter ökade – är skolorna byggda i två eller flera våningar. Klassrummen ligger längs långa, ibland oändligt långa korridorer och vetter med stora fönster mot ett soligt väderstreck. Ljus var viktigt och nyttigt för barnen. Samhället tog i högre utsträckning än tidigare ansvar för barnens kroppsliga hälsa. Från 1946 blev skolmåltider obligatoriska vilket innebar att kök och matsal ingick i skolans lokalprogram. I skolan fanns också utrymmen för skolsköterskan och doktorn.

Eftersom skolorna från 1940- och 50-talet är så lika varandra kan de uppfattas som opersonliga och stereotypa jämfört med de äldre läroverken och folkskolorna. Jämfört med de senare skolbyggnaderna från 1960- och 70-talet är de byggnader av hög kvalitet som, fastän de i vissa avseenden är omoderna, erbjuder möjlighet att anpassas till moderna pedagogiska ideal.

Om ni arbetar i en folkhemsskola kan följande frågor hjälpa er att hitta det typiska

- Var i samhället ligger skolan?
- När byggdes skolan?
- Vem har ritat skolan?
- Är skolan en byggnad som märks? Varför märker man den?
- Vilket material är skolan byggd av?
- Vilket material är golven av inne i skolan? Är det samma material överallt?
- Åt vilket väderstreck vetter klassrummen?
- Finns det någon utsmyckning inne i skolan eller på fasaden? Vem har gjort den?
- Finns det gymnastiksal? Om inte var har ni gymnastik?
- Var ligger toaletterna? Har de legat där från början?
- Finns det äldre skolböcker, planscher eller annat undervisningsmaterial i skolan?
- Är ert skolhus K-märkt? Kolla med byggnadsnämnden i kommunen. Vad innebär K-märkning?

VÄLFÄRDSSTATEN

År 1962 infördes grundskolan. Det innebar att den gemensamma bottenskola, som diskuterats hela 1900-talet, skapades. Genom att alla elever gick i samma skola i nio år och fick samma utbildningsbas skulle klyftorna minska mellan teoretiska och praktiska linjer. Skolan skulle bli ett redskap i skapandet av det jämställda samhället. I läroplanen

för grundskolan, Lgr 69, slogs det fast att »Alla barn och ungdomar, oberoende av bostadsort och andra yttre villkor, ska beredas reell tillgång till lika utbildningsmöjligheter.« Eftersom Sverige tack vare den industriella högkonjunkturen upplevde det största standardlyftet i landets historia fanns resurser att satsa på skolan. Framför allt krävdes om- och nybyggnader av skolhusen i och med de nya krav på lokaler som grundskolan ställde. Under dessa rekordår byggdes det hus som aldrig förr i Sverige. Med miljonprogrammet skulle bostadsbristen byggas bort. Flyttlassen gick in till de nya bostadsområden som snabbt växte upp runt tätorterna. Byggandet blev en storindustri och med prefabricerade byggelement, nya byggmetoder och nya material gick det snabbare och billigare än förr att uppföra hus.

De gamla folkskolorna och läroverken omvandlades till grundskolor och måste anpassas till den nya skolans krav. Många mindre, äldre skolor lades ned och i stället bussades eleverna till de större, centrala skolor som resurserna koncentrerades till.

De palatslika gamla läroverken och stora folkskolorna med klassrum utefter långa korridorer upplevdes som opraktiska, auktoritära bildningsmonument. Läroplanen talade inte om hur den nya skolan rent fysiskt skulle utformas. Skolan skulle helt enkelt vara ramen för olika aktiviteter. Den nya grundskolans arbetssätt var flexibelt. Det skulle finnas plats för arbete i varierande gruppstorlekar, inte bara standardklassrum. På högstadiet avskaffades hemklass-

rummen och varje elev fick ett skåp att förvara sitt skolmaterial i. Skolan skulle integreras i det omgivande samhället som skulle kunna utnyttja skolans lokaler. Till exempel skulle föreningar använda gymnastiksalen och matsalen. Biblioteket skulle förutom att vara till för eleverna också betjäna de kringboende.

För att lösa skolans behov av flexibla lokaler och komma ifrån den pedagogiska modellen med läraren i centrum valdes olika strategier. De nya skolorna, som byggdes i de framväxande bostadsområdena, kunde breda ut sig över stora ytor och behövde inte byggas på höjden som de gamla skolorna i centrum. Mitt bland de väldiga höghusen byggdes den låga skolan med direkt markkontakt från varje klassrum. Precis som vid sekelskiftet erbjöd den eleverna en kontrast till hemmiljön, i detta fall nära kontakt med naturen. Skolan kunde bestå av flera byggnader: en för lägstadiet, en för mellanstadiet, ett gymnastikhus, ett hus för administration, matsal och bibliotek. Högstadieskolorna och gymnasier fick byggnader för de olika institutionerna. Mindre rum för grupparbeten kompletterade de vanliga klassrummen. Längorna kunde vara sammanlänkade med förbindelsegångar eller korridorer, byggda runt rastgårdar eller helt fristående. Trans-

portsträckorna mellan de olika byggnaderna blev lika långa och besvärliga som i de gamla, höga skolhusen. På 1970-talet blev lösningen på förflyttnings- och korridorproblematiken att bygga skolan kring en hög central studiehall. I hallen som alla hade lika nära till förvarades studiematerial och där inrymdes biblioteket. Med hjälp av till exempel vickväggar gick det behändigt att skapa utrymmen i olika storlek för grupparbeten. Hallen var också uppehållsrum för eleverna. Behövdes tillfälligt några extra klassrum ställdes en eller flera baracker på skolgården. I hallar och korridorer ställdes elevernas arbeten ut.

Skolorna byggdes av prefabricerade byggelement precis som bostadshus och fabriker. Nya, oprövade byggmaterial som klassades som underhållsfria användes. Man byggde direkt på platta på marken och på mark som aldrig tidigare varit bebyggd, till exempel åkermark eller gammal sjöbotten. Byggnaden av skolor styrdes centralt och finansdepartementet uppmuntrade kommunerna till samordning av

sina beställningar för att möjliggöra serietillverkning och pressa priserna. Att rita skolhus var inte längre ett attraktivt uppdrag för en arkitekt. Arkitektens uppgift reducerades till att göra ett skal kring det önskade lokalprogrammet. Skolans innehåll var det viktiga, inte det yttre uttrycket.

Idag klassas dessa skolhus lätt som fula, opersonliga fuskbyggen. Dock är de ett mycket tydligt vittnesbörd om den tid då de byggdes. Det var en tid då det gamla samhället med sina auktoritära symboler, av vilka skolhusen var en, skulle byggas om från grunden. Skolan var ett redskap i den processen och själva byggandet var en av de lönsamma industrier som bekostade den.

Om ni arbetar i en skola från 1960- eller 1970-talet kan följande frågor hjälpa er att hitta det typiska

- Var i samhället ligger skolan?
- Vilken arkitekt har ritat skolan?
- Är skolan en byggnad som märks? Varför märks den?
- Består skolan av många huskroppar eller är den byggd runt en hall?
- Vilket material är skolan byggd av?
- Hur är yttertaket konstruerat? Är det platt eller sluttande?
- Har ni eller har ni haft fuktproblem i skolan?
- Är någon huvudingång tydligt markerad?
- Finns det någon konstnärlig utsmyckning inne i skolan eller på fasaden? Vem har gjort den?
- Vilket material är golvet av? Är det samma material överallt i skolan?
- Är lärarens plats i klassrummet tydligt markerad?
- Får svarta tavlan dagsljus från fönstret eller är den belyst med lampor?
- Finns det bibliotek? Är det till enbart för skolan eller också för allmänheten? Är biblioteket lätt att nå utifrån?
- Utnyttjas gymnastiksalen av andra än skolans elever? Är gymnastiksalen lätt att nå utifrån?
- Finns det grupprum? Studiehall?
- Är ert skolhus K-märkt? Kolla med byggnadsnämnden i kommunen. Vad innebär K-märkning?

SKOLHUSET PÅ SCHEMAT

Skolbyggnaden är ett fascinerande hus som kan utnyttjas på många spännande sätt. Det går att arbeta med skolhuset i nästan alla skolämnen. Om lärarna samarbetar kan resultatet bli till exempel en utställning i samband med ett skoljubileum eller ett öppet hus.

Förslagen nedan är uppdelade i två grupper: i den första finns tips om hur skolhuset kan utnyttjas i de olika ämnena, i den andra är uppgifterna tematiska och inte kopplade till något särskilt ämne. Uppgifterna är olika krävande och passar för olika ålderskategorier. Läraren väljer uppgift efter elevernas ålder, förmåga och intresse eller anpassar uppgiften till sin klass.

ÄMNESRELATERADE UPPGIFTER

Svenska Låt eleverna intervjua sina föräldrar om deras skola. Särskilt spännande blir det om klassen har barn från många länder. Deras föräldrar har antagligen upplevelser som skiljer sig mycket från svenskars. Eleverna kan låna in foton av sina föräldrar för att illustrera sina intervjuer eller göra egna illustrationer på bildlektionen. För att kunna jämföra olika människors upplevelser av sitt skolhus och sin skolgång och få igång dem att berätta är det bra att ha en frågelista. Ni kan använda de här frågorna eller hitta på egna.

- Var låg din skola? Hur tog du dig dit? Hur såg huset ut?
- Var skolan stor eller liten? Hur många elever gick där?
- Hur såg skolgården ut? Hur såg det ut i klassrummet?
- Hur såg bänkarna ut? Hur många elever var ni klassen?
- Vilket var ditt favoritämne? Vilket ämne avskydde du?
- Luktade det något speciellt i skolan? Var luktade det?
- Hur länge gick ni i skolan varje dag? Fick ni lunch i skolan?
- Vilken var din favoritträtt? Vilken rätt avskydde du?
- Hur var lärarna mot eleverna?
- Vad gjorde ni i gymnastiken? Vad gjorde ni i slöjden?
- Vad lekte ni på rasterna? Trivdes du i skolan?

En skylt på skolgården eller vid huvudentrén som för turister och andra nyfikna berättar om skolan och dess historia kan göras i samarbete med bildläraren. Ett gammalt läroverk eller folkskolepalats kan räknas till de arkitektoniska sevärdheterna i ett samhälle och för besökande är det intressant att veta lite om byggnaden. Men även en skola i ett modernt bostadsområde är intressant.

Matte Skolhuset är fullt av praktisk matte.

- Utrusta eleverna med måttband och tumstock och låt dem mäta klassrummets storlek: längd, bredd, höjd, area och volym.

- Hur stor area och volym är beräknad per elev? Hur mycket utrymme är beräknat för lärarens plats? I de äldsta folkskolorna skulle det vara en takhöjd på mellan 3,6 och 4,8 meter. Jämför med takhöjden idag.
- Hur många kvadratmeter av väggen är fönster?
- Gör en skalenlig modell eller ritning av klassrummet.
- Hur mycket väger elevernas vanliga skolböcker, en och en och tillsammans? Vad väger en skolväska?
- Vad väger en gymnastikpåse? Före gymnastiken och efter?
- I vilka olika slags geometriska former kan en vanlig skolbänk och stol indelas? Vilken är den vanligaste geometriska formen i klassrummet? Hur många olika hittar ni?

Engelska Tänk er in i följande situation. Skolan ska få besök av en grupp elever från er vänskola i Kanada. Er klass har utvalts att berätta om skolan för gästerna. En grupp elever ska guida dem genom huset och berätta när det är byggt, hur många elever och lärare som arbetar där, visa de olika utrymmena. En grupp ska berätta om vilka ämnen ni läser. En grupp ska visa matbespisningen och tala om vilka rätter som serveras. En grupp berättar om slöjden. En grupp intervjuar gästerna om deras skola, vilka ämnen de läser och hur deras skola ser ut. Allt givetvis på engelska!

Bild Låt eleverna undersöka skolans arkitektur och jämföra den med andra byggnader från samma tid.

- I en skola från 1960- eller 70-talen är det ibland för en utomstående väldigt svårt att veta var man ska gå in. Gör tydliga – och roliga! – skyltar som talar om vad som döljer sig bakom varje enskild dörr. En fantasifull orienteringstavla vore inte heller så dumt.
- Låt eleverna skapa en rolig form för skolans veckomatsedel.
- Skaffa skolkort från olika tider. Undersök hur kläder och frisyrer har förändrats genom åren. Låt eleverna rita ett par typiska elever från de olika tiderna. Kanske kan eleverna låna in kläder och göra en dräktparad om modet under den tid skolhuset funnits.
- Kombinera bild med elevernas uppgift i svenska att intervjua sina föräldrar och låt eleverna bygga eller rita sina föräldrars skolhus. Kolla med föräldern om bilden eller modellen stämmer.
- Ibland dyker idén med skoluniform upp. Hur skulle en uniform för er skola kunna se ut? Eller en tröja med skolans logotype?

Teknik Vilka olika slags byggnadsmaterial kan ni hitta i skolhuset?

- Hur har de olika materialen klarat slitaget under åren? Vilka har klarat sig bäst?
- Kan ni se om skolan är byggd av prefabricerade element?
- Hur värms skolan upp?

- Gör en skalenlig modell av skolan. Varje elev gör en bit som måste passa ihop med de andras.
- Hur fungerar ventilationen? Varför får man inte öppna fönstret i en skola med ventilationsanläggning?
- Hur fungerar ett gångjärn? Ser de likadana ut i dörren, fönstret eller skolbänken?

NO-ämnena Gör en karta över skolområdet. Placera in byggnaden/byggnaderna. Markera cykelställ, gungor, fotbollsplan, skogsdungar där eleverna leker, rabatter och planteringar. Gör kartan i skala och se till att norr blir uppåt. Om kartan blir fin kan den plastas in och bli en informations- och orienteringstavla för skolområdet.

SO-ämnena Vid vilken tid byggdes skolan? Hur såg det ut i Sverige då? Hur såg man på skola och utbildning?

- Gör en tidsaxel från skolans byggande till idag. Markera viktiga händelser i Sverige och världen på den axeln.

TEMARELATERADE UPPGIFTER

Använd alla sinnen utom synen Hur skulle skolan upplevas av en person som inte kan se? Låt eleverna undersöka skolan två och två. En av eleverna ska ha förbundna ögon. Den »seende« eleven ställer frågorna och fungerar som sekreterare. Sen byter eleverna och gör samma runda, fast i annan ordning.

Följande frågor hjälper eleverna att känna sig fram:

- Vilka ljud hör ni i klassrummet under en vanlig lektion?
- Kan du höra vilken av dina klasskamrater som talar?
- Hur låter det då läraren skriver på tavlan?
- Vilka ljud hörs utifrån?
- Känns det på lukten om fönstret är öppet?

Gå ut i skolhuset. Stanna utanför tre olika klassrum.

Hör du vilken lärare som undervisar? Kan du höra vilket ämne de olika klasserna har? Gå mot matsalen. När börjar matlukten kännas? Kan du känna på lukten vilken mat som ska serveras? Vilka ljud hör du i köket? Av vilket material är borden och stolarna tillverkade? Vad finns på bordet?

- Gå mot gymnastiken. När börjar du höra ljuden från gymnastiksalen? Kan du avgöra vad de håller på med där? Gå till omklädningsrummet. Är det någon där? Hörs det om någon duschar? Hur luktar det i omklädningsrummet? Hur känns golvet i omklädningsrummet, är det nyligen städad eller finns det sand och annat skräp på golvet?
- Gå till syslöjden. Syr någon på maskin just nu? Är det både flickor och pojkar i syslöjden? Be att få känna på en sax. Vilket material är det i handtaget? Känns handtaget kallt eller varmt? Vilket material är det i skänklarna? Känns det kallt eller varmt?
- Gå till träslöjden. Vilka lukter känner du? Hörs det vilka verktyg eleverna använder? Använder någon en maskin? Be slöjdläraren att lämna fram ett verktyg. Kan du känna vilket det är?
- Gå tillbaka till klassrummet. Låt ena handen släpa längs väggen. Hur många dörrar passerar du? Är de stängda eller öppna? Kan du avgöra när du är framme vid ditt eget klassrum? Om du kan, vad gjorde att du kände igen dig?

Skolans uttryck eller kroppsspråk Precis som en människa berättar om sig själv med sina kläder, sin frisyr och sina smycken, berättar ett skolhus om sig själv om man vet hur man ska titta.

- Till exempel kan eleverna undersöka om skolan är byggd för att

imponera, och, om så verkar vara fallet, fundera över vem den ska imponera på. Låt eleverna titta på fasaden, entrén, trapphallen och aulan och leta efter imponerande och storslagna element.

- Är skolan vacker? Vad är det som gör den vacker? Låt eleverna försöka definiera varför de upplever sin skola som vacker, personlig och tilltalande eller ful, ointressant och motbjudande.
- Vad visar skolan upp? Är det konstverk av kända konstnärer eller är det elevarbeten som exponeras i främsta rummet? Var är det som skolan visar upp placerat? För vem visar skolan upp det?
- Hur markeras lärarens ställning av själva skolhuset? Finns det en tydlig plats för honom i klassrummet? Hur ser det ut i lärarrummet? Var är det placerat? Var har rektorn sitt arbetsrum? Är det stort?

Elevernas välbefinnande Ända från den första folkskolestadgans dagar har samhället betonat vikten av att skolan inte bara ger eleverna kunskaper utan också ser till deras kroppsliga välbefinnande. Den första stadgan talade om hur viktigt ljus och frisk luft är för elevernas hälsa. Under 1900-talet började man med skolbispisning, först för barn från fattiga förhållanden och så småningom för alla barn. I städernas stora folkskolor var badinrättning en självklar del av lokalprogrammet så länge badrum var sällsynta hemma hos folk.

- Dagen elever kanske inte tänker på att skolan vårdar deras hälsa.

Låt eleverna undersöka hur just deras skola idag ser till elevernas kroppsliga välbefinnande. De kan använda nedanstående frågor eller hitta på egna.

Belysning Hur är belysningsfrågan löst i klassrummet? Hur beroende är eleverna av dagsljus i klassrummet? Hur stora är fönstren? Från vilket håll faller dagsljuset in i klassen? (Tänk på att de allra flesta skriver med höger hand) Hur är svarta tavlan placerad i förhållande till fönstren? Är det meningen att tavlan ska få dagsljus?

Ventilation Hur är ventilationen ordnad? Hur högt i tak är det i klassrummet? I de gamla skolorna skulle det var mellan 3,6 och 4,8 meter i takhöjd för att garantera tillräckligt med luft för eleverna. Fungerar ventilationen i er skola? Luktas det i skolan av mat, gymnastiksal, människor eller något annat?

Matbepisning Hur är matbepisningen ordnad? Finns det en eller flera matsalar? Är det lugnt eller bullrigt i matsalen? Hinner eleverna äta i lugn och ro? Tillreds maten i skolan eller fraktas den dit från centralkök? Kan elever med födoämnesallergier få speciell mat? Hur är matsalen inredd? Finns där dekorationer, till exempel konstverk? Är matsalen ett fint rum där eleverna gärna vistas? Är lunchen en av dagens höjdpunkter?

Gymnastik Finns det en eller flera gymnastiksal? Ett eller flera omklädningsrum? Duschar? Har gymnastiken någon betydelse för elevernas välbefinnande idag? En gymnastiksal är en stor och dyr investering för en skola. Vad skulle hända om skolgymnastiken lades ned?

Skolbad Finns det, eller har det funnits, badinrättning på skolan? Vissa skolor hade till och med bassäng för simundervisning. Fråga äldre lärare och elever om de minns hur det var. Ännu under andra världskriget, då varmvattnet var ransonerat, fick eleverna bada i skolan. Skulle badinrättning behövas i skolan idag?

Hälsovård Finns det skolsköterska på skolan? Hur stora lokaler har hon? Har syster alltid funnits i samma lokal? Var i skolan ligger systers rum, mitt i skolan eller lite avskilt? Finns det lokal för skolläkare? Skolpsykolog? Kurator?

Gammaldags skola Att ordna gammaldags skola är populärt. Ofta väljer man att vara lite svävande om vilken tid eleverna ska uppleva, det brukar bli »På Emil i Lönnebergas tid,« som känns tillräckligt långt borta för att vara exotisk. Det kan vara lika exotiskt och nostalgiskt att återuppliva den tid då skolhuset var nytt.

Tänk på att idag är det 50 år sedan 1950-talet och 30 år sedan

1970. 1950-talet är faktiskt mormors tid för dagens lågstadielever och 70-talet är föräldrarnas tid. Samhället och skolan var annorlunda då än idag. Det är lätt att hitta tidningsklipp, film och musik från den tiden. Skolfoton, böcker och annat skolmaterial brukar gå att hitta i skolans förråd. Plocka fram materialet, gör en utställning och bjud in till en nostalgisk resa bakåt i tiden. Låt barnen intervjua sina föräldrar och morföräldrar om deras skoltid. Titta på skolkort hur barnen var klädda. Lärare och elever som var med då skolan var ny kan berätta och minnas.

Framtidens skola Ett skolhus är en stor investering för en kommun och ska alltså därför kunna fungera långt in i framtiden. När en äldre skola ska byggas om eller en ny beställas föregås byggstarten av en lång process, där alla inblandade parter – kommunen, lärare, elever, arkitekter, samhällsplanerare med flera – ska komma med synpunkter.

Tänk er att ni ska bestämma om hur framtidens skola ska se ut. Utgå från ett av nedanstående alternativ:

- Gör om er nuvarande skola.
- Planera en helt ny.

För båda alternativen kan det vara bra att tänka bland annat på följande:

- Hur många elever ska rymmas i skolan?
- Vilka åldersgrupper ska gå där?
- Ska det finnas klassrum? Andra arbetsutrymmen för eleverna?
- Ska det finnas specialsalar för fysik, kemi, biologi, slöjd?
- Ska det finnas gymnastiksal? Dusch? Bad?
- Matsal? Lärarrum? Arbetsrum för lärarna?
- Bra arbetsbelysning är viktigt.
- Hur ska problemet med långa transportsträckor – dagens korridorer och trappor – lösas?
- Ska skolan vara mer än skola, det vill säga bibliotek, samlingsplats, biograf med mera för dem som bor i området?
- Ska skolan vara en intressant byggnad som märks och syns i samhället eller ska det intressanta och spännande finnas på insidan?

LITTERATUR

- Nils Ahrbom, *Arkitektur och samhälle*, Arkitektur Förlag AB, Stockholm 1983
- *Byggnaders särdrag, En stilhistorisk handbok*, Boverket 1996
- *Byggnadskultur nr 2 1988, Vad händer med skolbyggnaderna?*
- Christina Florin, Ulla Johansson, »Där de härliga lagrarna gro – «: *kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850 – 1914*, Tiden 1993
- Jonas Frykman, *Ljusnande framtid!: skola, social mobilitet och kulturell identitet*, Historiska media 1998
- Lena Hellblom Sjögren, *Folkskolan 150 år. Bildning och demokrati. Röster om och från folkskolan 1842 – 1992*, 3V-förlaget 1992
- Kjell Lindeberg, Olof Trovik, *Läroverket som arkitektuppgift under 1800-talet*, Konsthögskolans Arkitekturskola 1987
- Gunilla Lundahl, *Hus och rum för små barn*, Arkus 1995
- David Powell, Hans Norkvist, *Husdetektiven, Arkitekturmuseet*, Hans Richter Läromedel 1998
- Sallie Purkis, *A Teacher's Guide To Using School Buildings*, English Heritage 1993
- Gunnar Richardson, *Det svenska skolväsendets historia*, Studentlitteratur, Lund 1968
- Gunnar Richardson, red, *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år*, C.E. Fritzes 1994
- Ann Skantze, *Vad betyder skolhuset?* Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet 1989
- *Skolor i Malmö*, Konsthögskolans Arkitekturskola 1987
- *Skolvärlden nr 1 2000*
- Olle Vävare, *Folkhemmets byggmästare*, Byggförlaget 1987

BILDER

- s 3 Författarens skolkort
- s 5 Tingvalla läroverk, Karlstad
August Malmborg. Värmlands museum
- s 6 T.v Högre allmänna läroverket, Strängnäs
Erikssons Foto 1935. Strängnäs museum.
- s 6 T.h Högre allmänna läroverket, Borlänge
Erik Köpman 1958. Centralarkivet, Borlänge kommun
- s 7 T.v Högre allmänna läroverket, Borlänge
Erik Köpman 1958. Centralarkivet, Borlänge kommun
- s 7 T.h Högre allmänna läroverket, Strängnäs
Björn Larsson 1960. Strängnäs museum
- s 8 Korsängsskolan, Västerås, Västmanlands läns museum
- s 9 Regionmuseet i Skåne
- s 10 Folkskolan i Gammelstad, Norrbottens museum
- s 11 T.v Hotings folkskola 1910, Jämtlands läns museum
- s 11 T.h Norra folkskolan, Kristianstad, Regionmuseet i Skåne
- s 12 Östra skolan, Nyköping, 1904, Sörmlands museum
- s 13 Herrgårdsskolan , Västerås, Västmanlands läns museum,
- s 14 Gideonsbergsskolan, Västerås, Västmanlands läns museum
- s 15 Nederst t.v Vasaskolan, Strängnäs, Strängnäs museum
- s 15 Nederst t.h Herrgårdsskolan, Västerås
Västmanlands läns museum
- s 15 Hammarbyskolan, Västerås
Stig Johansson. Västmanlands läns museum
- s 16 Klass 5 år 1953–54 i Hoting, Jämtlands läns museum
- s 17 Herrgårdsskolan, Västerås, Västmanlands läns museum
- s 18 Strängnäs, 1970, Torkel Lindeberg. Västmanlands läns museum
- s 19 T.v Kärrtorps gymnasium, Stockholm
Bengt A Lundberg. Riksantikvarieämbetet
- s 19 T.h Hagaskolan, Västerås
Stig Johansson. Västmanlands läns museum
- s 20 S:ta Gertruds skola, Västerås
Stig Johansson, Västmanlands läns museum

Författare: Stina Palmberg-Eriksson

Våra skolbyggnader är en spegel av det svenska samhället genom tiderna. Elever och lärare har kanske varken tid eller möjlighet att tänka på att det hus de dagligen arbetar i kan berätta så mycket om samspelet mellan pedagogiska ideal, samhällsideologi och byggnadsteknik under den period då huset byggdes.

I denna lärarhandledning förmedlas kunskap om den kulturhistoriska miljö som skolan är och om de skeenden som påverkat framväxten av det svenska skolväsendet, manifesterat i skolbyggnaderna. Vi vill hjälpa lärare och elever att se på sin arbetsmiljö med nya ögon och förstå varför skolhuset ser ut precis som det gör.

Lärarhandledningen är producerad av Riksantikvarieämbetet och Sörmlands museum i anslutning till Kulturhusens Dag på temat skolbyggnader, den 10 september 2000.

